

Bitskey István

Egyetemszervezési kísérlet Kolozsvárott a 16. században

A Ceausescu-féle diktatúra bukását követően, az 1990-es években a romániai magyar értelmiség körében természetes igényként jelentkezett az erdélyi magyar oktatásügy teljes vertikumának kiépítése, ezen belül a kolozsvári önálló magyar egyetem létrehozásának tervezése. Széleskörű vita alakult ki arról, hogy mennyiben időszerű az erre irányuló törekvés, van-e kellő szellemi kapacitás az autonóm magyar univerzitás megszervezésére, avagy inkább multikulturális, közös román–magyar felsőoktatás vagy — a legújabb ötlet szerint — esetleg német–magyar kisebbségi egyetem szolgálná-e inkább a közös célt, az ország demokratikus szellemi életének fejlesztését, a nemzetközi tudományos színvonal elérését, az európai integrációs követelmények teljesítését. Különösen az 1997-es évtől várta azt a romániai magyarság, hogy az „a magyar egyetemi oktatást érintő vita és rendezés éve” lehet.¹

Sajnos nem lett az, a politikai színezetűvé vált polémia azóta is tovább folyik. Egyes vélemények szerint „sok a tervező, kevés a pallér”, jelenleg nem elegendő a szellemi erő az önálló magyar egyetem működtetéséhez, mások szerint viszont „itt az ideje, hogy tegyük azt, amit tennünk kell”, azaz meg kell ragadni az alkalmat s a nehézségek ellenére is meg kell indítani a szervezést, amely később eredményekhez vezethet.² Mind a magyarság körében, mind a bukaresti parlamentben szinte folyamatossá vált a vita, kimenetele jelenleg megjósolhatatlan, nem lehet tudni, mit hoz a jövő. Ezzel szemben viszont azt lehet is, célszerű is tudni, felderíteni és megvizsgálni, hogy mi volt a múltban, ha már időnként a jelenről és a jövőről folytatott eszmecsereben történelmi érvek is helyet kapnak. Ebből a nézőpontból látjuk indokoltnak, hogy pillantást vessünk a legkorábbi kolozsvári egyetemszervezési kísérletre, a téma történelmi dimenzióit csakis ennek részleteit ismerve érdemes szóba hozni. Noha a jelenről folyó eszmecsereben nyilván nem fognak döntő szerepet játszani a régmúlt történet mozzanatai, ismeretük mégis fontos, bármilyen vélemény kialakításában csakis a hiteles tények használhatók argumentumként.

1. HORVÁTH Andor, *Egyetem kerestetik*, Korunk, 1997, 4. sz. 3–5.

2. Vö. CS. GYIMESI Éva, ill. TONK Sándor véleménye, uo. 45, ill. 56.

A legkorábbi kolozsvári egyetemszervezési kísérletről a 19. század végétől kezdve eléggé bőséges szakirodalom keletkezett, a régebbi tanulmányok azonban még nem épülhettek elegendő forrásismeretre, s több ponton feltételezésekre kellett szorítkozniuk. Már Veress Endre 1906-ban arról panaszkodott, hogy sok a félreértés, egyoldalúan interpretált, hiányos adat az ún. Báthory-akadémiával kapcsolatban, ezért kísérte meg a téma átfogó tárgyalását.³ Veress elvitathatatlan érdeme, hogy az általa ismert dokumentumok alapján írta le a 16. századi helyzetet, ám ő is kénytelen volt a történet hiányzó láncszemeit hipotézisekkel kiegészíteni. Miután azonban a Jézustársaság római központi levéltárának rendkívül gazdag dokumentumanyagát Lukács László és munkatársai publikálták, lényeges vonásait tekintve ma már árnyalt és hiteles kép rajzolható meg az első kolozsvári egyetem-alapítási kezdeményezésről.⁴ Ez a forrásanyag megkerülhetetlen, a témáról csakis ennek alapján lehet hitelesen szólni, célszerűnek látjuk tehát a ma is kísértő hiedelmek, téves adatok, megkövesedett vélekedések ellenében az újabb kutatási eredmények rövid összefoglalását.

Jelen tudásunk szerint az erdélyi felsőfokú oktatás létrehozásának első mozzanata az a terv, amelyet János Zsigmond fejedelem alakított ki az 1560-as évek második felében egy önálló egyetem létesítéséről. A történetíró Szamosközy István szerint a művelt és ambiciózus tudománypártoló uralkodónak „szándékában volt ünnepélyes kiváltságokkal ellátott akadémiát alapítani a Fehérvárral szomszédos Szászsebes városában”.⁵ Az újabb kutatás — könyvtörténeti adatok révén — azt is igazolta, hogy helytálló az a sok helyütt emlegetett nézet, amely szerint a fejedelem nem kisebb egyéniséget, mint Petrus Ramust, a párizsi egyetem retorika és dialektika professzorát hívta meg a tervezett főiskola élére, a magas színvonal biztosítására.⁶ Évi 500 talléros fizetést és sok egyéb privilégiumot élvezhetett volna a tudós, ha Erdélybe jöhetett volna. Sajnálatos módon azonban a terv meghíúsult, János Zsigmond korai halála 1571-ben véget vetett a szervezésnek.

Az erdélyi egyetem létesítésének gondolata azonban nem veszett el. Az új fejedelem, Báthory István, a jezsuiták segítségével kívánta elősegíteni Erdély rekatolizációját, a katolikus kultúra terjesztését s ennek keretében a felsőszintű képzés helyi fellelegvárának kialakítását. A Jézustársaságnak Kelet-Európát megcélzó missziós törekvései egybeestek a Rómához hű uralkodó vallási orientációjával, s miután Báthory még a lengyel trónt is elnyerte, megvolt a lehetősége arra, hogy politikai, felekezeti és kulturális elképzeléseit megvalósítsa. A bécsi jezsuita pro-

3. VERESS Endre, *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig*. Erdélyi Múzeum, XXII. évf. 1906. 169–193, 249–263, a feldolgozáshoz csatolt oklevéltár uo. 342–386.

4. LUKÁCS, Ladislaus, *Monumenta Antiquae Hungariae*, vol. I–IV, Romae, 1969–1987 (a továbbiakban röv. MAH); uő, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* vol. I, (1551–1600), Roma, 1978.

5. *Monumenta Hungarica Historica. Scriptorum*, XXI. Bp. 1876. 112.

6. JAKÓ Klára, *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579–1604)*, Szeged, 1991, 8–9 (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/1). Ramus jelentőségére vö. Jürgen MOLTMANN, *Zur Bedeutung des Petrus Ramus für Philosophie und Theologie im Calvinismus*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 1957, valamint TÓTH Béla, *Ramus hatása Debrecenben*, in *Könyv és Könyvtár*, XII, 1979, 85–103.

vinciális ugyan életveszélyesnek minősítette a *Missio Transylvanica* vállalását s ellenezte a rendtagoknak a „heretikusok fellelegvárába”, Kolozsvárra küldését, mégis akadt vállalkozó a nem veszélytelen utazásra: Leleszi János páter 1579 nagybőjti hetében missziót tartott Váradon, Kolozsvárt és Gyulafehérvárott.⁷ Miután a talajt e misszió előkészítette, Báthory István meghozta döntését, s Vilnában 1579. július 17-én kiadta rendeletét, amelynek értelmében jezsuita kollégiumot alapít Kolozsmonostoron, a korábbi bencés apátság épületének igénybevételevel s azzal a céllal, hogy a gimnáziumi stúdiumok után filozófiát és teológiát is tanítsanak az intézményben.⁸ Ősszel meg is érkezett Lengyelországból az a 12 fős csoport, amely azután a következő év elején elkezdte az oktatást a grammatikai osztályokban.

A kollégium megerősítését és fejlesztését újabb uralkodói rendelet mondta ki. 1581. május 12-én bocsátotta ki Báthory azt a kiváltságlevelet, amely már teljes határozottsággal beszél a kollégium két fakultásáról (bölcselet és teológia), s leszögezi, hogy az itáliai, galliai, spanyol és német egyetemekhez hasonlóan minden promóciós grádus (magister, baccalaureatus, doctor theologiae) odaítélésére jogot biztosít az intézménynek.⁹ Monostorról ekkor már beköltözhettek az atyák a városba, ahol a Farkas utcában, a „szabók bástyája” oldalánál lévő elhagyott ferences zárdában kaptak helyet, s az emellett lévő templomot is igénybe vehették. A fejedelmi bőkezűség rövidesen lehetővé tette egy új, emeletes rendház felépítését s egy 150 férőhelyes konviktus alapítását. A tanulók száma rohamosan emelkedett, 1585-ben már több mint kétszáz diák látogatta a stúdiumokat, nem kevesebb mint 27 tanár irányításával. Az utóbbiak jórészt lengyelek, olaszok, németek és spanyolok voltak, de ez a nemzetköziség nyelvi nehézséget nem okozott, mert a rendi előírás szerint a gimnáziumban egységesen a latin volt a tanítás nyelve.

Az ötosztályos jezsuita gimnázium épült ki tehát Kolozsvárott, s itt is a Borgiai Szent Ferenc által összeállított központi tanterv (*Ratio studiorum Borgiana*) előírásai szerint ment az oktatás. Minthogy 1583–1588 között Pázmány Péter is az iskola diákja volt, az ő tanulmányi éveinek monografikus feldolgozását elvégző Öry Miklós teljes részletességgel bemutatta az ott folyó oktatást, a tantárgyi követelményeket és tanárokat.¹⁰ Római levéltári dokumentumokon alapuló áttekintéséből kitűnik, hogy az iskola igen magas színvonalon, jól képzett tanárok vezetésével működött. Legkorábban 1585 decemberéből van adatunk arról, hogy a filozófiai és teológiai kurzus is elkezdődött.¹¹ Az oktatás tervszerű kiépítése azonban nem sokáig volt zavartalan. 1586. december 13-án meghalt Báthory István, az intézmény nagy pártfogója, s így bizonytalanná vált az iskola helyzete a felekezeti sokszínűség és politikai küzdelmek országában. Két évvel később, 1588. december 8-án az utódnak, Báthory Zsigmondnak a protestáns rendek követelésére ki-

7. BARLAY Szabolcs, *Vázlat a jezsuita „Missio Transylvanica” tevékenységéről és könyvtárának sorsáról (1571–1603)*, in *Könyv és Könyvtár*, XII, 1979, 111–128.

8. MAH I, 901.

9. MAH II, 64.

10. ÖRY Miklós, *Pázmány Péter tanulmányi évei*, Eisenstadt, 1970, 22–23.

11. MAH II, 847.

kellett mondania a jezsuiták száműzésére vonatkozó utasítást. Miután a rendtagoknak el kellett hagyniuk Erdélyt, megpecsételődött a jezsuita vezetésű oktatási intézmény sorsa, nem teljesezhetett ki mindaz, amit az alapító eltervezett.

Egyetemet alapított tehát Báthory István Kolozsvárott, a filozófiai és teológiai kurzusok azonban éppen csak elkezdődtek, befejezésükre már nem kerülhetett sor, a valláspolitikai helyzet nem tette lehetővé, hogy az elvetett mag beérjen. A jezsuita oktatás ellenérzéseket is kiváltó eredményessége, a rivalizálás fokozódása, a heterodoxia erősödése, egyes rendi hitszónokok túlzottan szenvedélyes beszédmódja, vehemens stílusa s végül a patrónus elvesztése egyaránt hozzájárult a sikeresen induló stúdium kényszerű megszűnéséhez.

Több kutató felvetette már azt a kérdést, hogy vajon részt vettek-e a kolozsvári kollégiumi képzésben magyar jezsuiták, oktattak-e a Báthory-akadémián magyar rendtagok. Veress Endre feltételezte, hogy Szántó István, Ladó Bálint és Thomány Mátyás tanított a gimnáziumi osztályokban, mivelhogy az 1580-as években ők éppen Kolozsvárott tartózkodtak.¹² Hipotézisét azonban semmilyen adat nem támasztotta alá, az csupán logikus következtetésnek tűnt. Noha az újabban közreadott források tisztázták ezt a kérdést, mégis akad újabban is olyan vélekedés, amely — az újabb kutatási eredmények és forrásművek ismeretének hiányában — egyenesen három kolozsvári magyar egyetemi oktatóról beszél az 1580-as évekről szólva.¹³ Ezzel szemben tény, hogy az említett három magyar jezsuita egészen más feladatot kapott: missziós páterek voltak, akik hosszabb utakat tettek Erdély különböző vidékein, s a helyi lakosság térítésében, lelkipáncsázásában játszottak fontos szerepet. A szakirodalom már régen megállapította, hogy „a kollégium tanárai között nem találunk magyart. Pedig legalább nyolc magyar páter élt ott akkor. Ennek magyarázata az, hogy ezekre a lelkipáncsázásban és a lakossággal való érintkezésben volt múlhatatlan szükség”.¹⁴ Leleszt teljesen lefoglalta a gyulafehérvári fejedelmi udvarban betöltött nevelői és gyóntatói tisztsége, Ladó Bálint Székelyföldön (in missione ad Sículos Ungariae) és Váradon ténített, a többiek is a missziók számára előírt tevékenységet végezték, Thomány pedig (aki csupán másfél évig hallgatott teológiát) a kolozsvári kollégiumban gondnok (procurator) volt.¹⁵

Mindez természetesen semmit nem von le a kolozsvári oktatás jelentőségéből, sőt ellenkezőleg: a nemzetközi tanári kar igen hatásos tevékenységet fejtett ki, még protestáns nemesek is beírátták hozzájuk fiaikat. A növendékek anyanyelvű beszélgetésre engedélyt kizárólag ünnepnapokon ebéd és vacsora után kaphattak, egyébként egymás közt is a latin volt a használatos, az anyanyelvű megszólalás büntetést vont maga után. Nem csoda, hogy kitűnő latinisták kerültek ki a jezsuita gimnáziumokból, s az antik irodalmakban is széleskörű ismeretekkel rendelkeztek a végzett növendékek. Az iskolai ünnepélyek, a Mária-kongregációk, a nyilvános

12. VERESS, i.m. 112.

13. MAGYARI András, *Az egyetemi oktatás fontossága Erdély szellemi életének fejlődésében*, in Debreceni Szemle, 1998, 2. sz. 185.

14. ÓRY, i.m. 28.

15. *Catalogi*, I, 427.

disputák, a különféle szertartások és látványos ceremóniák a tanítás és érzelmi megindítás (*docere et movere*) céljait egyaránt szolgálták, az ünnepi színlelőadások pedig a nyilvános fellépésekhez adtak biztosságot, öntudatot és rutint a növendékek számára. A kollégium igen gazdag könyvtára egyben a tudományok erdélyi meggyökereztetéséhez járult hozzá hathatósan, a jezsuita bibliotéka egyes megmaradt kötetei ma különböző erdélyi gyűjtemények féltve őrzött kincsei. Joggal írta Jakó Zsigmond, hogy Báthory „a jezsuiták segítségével néhány esztendő alatt a kor legmagasabb színvonalán álló iskolát hozott létre Kolozsváron, melynek egyetemmé fejlesztéséhez szintén megteremtette a lehetőséget”.¹⁶

Az 1588-as tiltó rendelkezéssel egy időre megszakadt Erdélyben a felsőfokú oktatás. 1595-ben ugyan ismét visszatérhetett a rend Kolozsvárra, a megisméltődő kiűzések azonban hosszú időre lehetetlenné tették egyetemi szintű oktatási tevékenységük újraindítását. Helyettük a református fejedelem, Bethlen Gábor szervezett majd néhány évtizeddel később akadémiát Erdély számára, így biztosítva a magyar értelmiség olyannyira szükséges hazai felsőfokú képzésének lehetőségét. A konfesszionális küzdelmek korában természetesen mindegyik felekezet igyekezett a maga számára megszerezni a felsőfokú oktatás privilégiumát, azt ugyanis a korabeli szellemi élet valamennyi szereplője jól tudta, hogy egyetem nélkül aligha lehet beszélni az ország fejlődéséről, Európához tartozásáról.

A kolozsvári egyetemi gondolat történetének legkorábbi szakasza ezt a tanulságot is magában hordozza s kínálja annak, aki elfogadja a múltat tanítómesterül. Tiltással, korlátozással csak károsodhat és csonkulhat a szellemi élet, több kultúra egymásmellettsége és párhuzamos fejlődése viszont termékenyítő hatással lehet egy régió szellemi életének valamennyi résztvevőjére. Aligha kétséges, hogy az Európai Közösség felé vezető úton ez utóbbi tendenciát érdemes követni, s egy-egy városon belül az egyetemi hagyományok megőrzése és fejlesztése irányába célszerű haladni.

16. JAKÓ Zsigmond, *Négy évszázad a művelődés szolgálatában*, Korunk, 1979, 549.